

УДК 81'27

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ КОМУНІКАТИВНИХ КУЛЬТУР У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

FEATURES OF GENDER COMMUNICATIVE CULTURE IN THE MILITARY COMMUNITY

Мокрій Я.О.,

*старший викладач кафедри фонетики та граматики
Національної академії Національної гвардії України*

Поняття комунікативної культури є актуальним для сучасних лінгвістичних і соціолінгвістичних наук. Це поняття має на увазі особливості спілкування в певній культурі: національній, гендерній, професійній, соціальній тощо. Стаття присвячена виявленню диференціальних ознак гендерних комунікативних культур у військовому середовищі. Дослідження показало, що у представників комунікативних культур військовослужбовців-жінок і військовослужбовців-чоловіків існують як автостереотипи, так і стереотипне сприйняття один одного.

Ключові слова: комунікативна культура, гендер, військовослужбовець, диференціальні ознаки, спілкування.

Понятие коммуникативной культуры является актуальным для современных лингвистических и социолингвистических наук. Это понятие имеет в виду особенности общения в определенной культуре: национальной, гендерной, профессиональной, социальной. Статья посвящена выявлению дифференциальных признаков гендерных коммуникативных культур в военной среде. Исследование показало, что у представителей коммуникативных культур военнослужащих-женщин и военнослужащих-мужчин существуют как автостереотипы, так и стереотипное восприятие друг друга.

Ключевые слова: коммуникативная культура, гендер, военнослужащий, дифференциальные признаки, общение.

The notion of communicative culture is topical in modern linguistic and sociolinguistic sciences. This notion means peculiarities of the communication in specific culture: national, gender, professional, social. The article is devoted to the detection of differential signs of gender communicative cultures in the military community. The research showed that the representatives of the communicative cultures of military men and military women have both autostereotypes and stereotypic perception of one another.

Key words: communicative culture, gender, military, differential signs, communication.

Постановка проблеми. Особливості комунікації, пов'язані з різними комунікативними культурами, утворюють мовну особистість, у якій локалізуються різні ознаки, що формують її комунікативну поведінку. Дослідження цих особливостей дає змогу визначити вплив комунікативної культури на наслідки комунікації, які спіткають людину на кожному кроці життя.

Гендерна проблематика в лінгвістичній науці розробляється досить широко. Проте сьогодні дослідники-лінгвісти не вивчали мовні аспекти реалізації гендерного фактора у військовій сфері діяльності, яка представляє гендерну ситуацію в

армії цивільній громаді своєї нації. Сьогоднішній етап розвитку багатьох армій світу демонструє зміни у військовій гендерній ситуації, що неминуче має відбиватися на мовних засобах її репрезентації. Викладене зумовлює актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення гендерної проблематики в мовознавстві стає одним із пріоритетних напрямів досліджень сучасних вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Метою таких досліджень є встановлення певних особливостей у зіставленні однієї мови з іншими чи одного вихідного тексту з іншим. Крім того,

питаннями мовлення як ідентифікатора індивідуальних характеристик особистості займалися та продовжують займатися як українські, так й іноземні лінгвісти.

У базовій праці Джона Лакоффа «Мова та місце жінки» обґрунтована андроцентричність мови [1, с. 45–79]; у роботах О.А. Земської, М.В. Китайгородської, Н.М. Розанової [2, с. 30–36], О.Г. Горошко, А.В. Кириліної [3, с. 234–241] визначено типові риси чоловічої та жіночої мови, окреслено напрями їх аналізу та наголошено на потребі подальшого вивчення проблеми. Л.М. Синельникова та Г.Ю. Богданович роблять акцент на виявленні та інтерпретації гендерно маркованих ознак мовної картини світу [4].

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення диференціальних ознак комунікативних культур військовослужбовців-жінок і військовослужбовців-чоловіків.

Об'єктом роботи є комунікативна культура.

Предметом роботи виступила специфіка гендерної комунікативної поведінки в аспекті професійного (військового) спілкування.

Виклад основного матеріалу. Поняття гендеру позначає не тільки процес виявлення суспільством розбіжностей у чоловічих і жіночих ролях, поведінці, ментальних та емоціональних характеристиках, а й сам результат – соціальний конструкт гендеру.

Гендер у мовознавстві – складний і перспективний об'єкт дослідження, інтерес до якого зростає пропорційно збільшенню наукових розробок і праць із цієї проблематики. У сучасному мовознавстві існує багато напрямів досліджень проблем гендерних особливостей, серед яких – виявлення семантичних особливостей та особливостей у використанні одиниць усіх мовних рівнів, відмінностей у сфері вербальних стереотипів сприйняття чоловіків і жінок, розбудова психолінгвістичних теорій, у яких «жіноча» та «чоловіча» мови розглядаються в аспекті особливостей комунікативних культур жінок і чоловіків.

Визначаючи поняття комунікативної культури, потрібно зважати на те, що воно розглядається багатьма науками. Різниця у визначенні залежить від цілей та об'єкта дослідження тієї чи іншої науки. Лінгвісти визначають поняття комунікативної культури як сукупності норм і правил спілкування у рамках людської спільноти (національної, соціальної, професійної та інше). О.Г. Михайлова наголошує, що комунікативна культура тієї чи іншої людської спільноти – це комунікативна поведінка в сукупності з особливостями самої мови представників тієї

або іншої культури [5, с. 115]. Щодо класифікації норм комунікативної поведінки, пропонується розрізняти три типи: національні, субкультурні, індивідуальні.

Великий інтерес становить гендерне дослідження і в професійній комунікації.

У роботі ми зупинилися на вивченні диференціальних ознак комунікативних культур військовослужбовців-жінок і військовослужбовців-чоловіків.

Типи комунікативних культур не існують окремо одна від одної. Найчастіше в особистості однієї людини співіснують більше ніж одна комунікативна культура. Отже, у комунікативній поведінці людини одночасно відбиваються диференціальні ознаки тих комунікативних культур, до яких вона належить [6, с. 210].

Для виявлення таких диференціальних ознак було проведено експериментальне дослідження, предметом якого стали комунікативні культури жінок та чоловіків загалом і комунікативні культури жінок і чоловіків-військовослужбовців зокрема.

Методом дослідження для отримання необхідних відомостей, які дали змогу виділити основні диференціальні ознаки гендерних комунікативних культур, було обрано метод анкетування. Було залучено анкету І.А. Бубнової, яка використовувалася для порівняльного дослідження комунікативної поведінки росіян і білорусів [7, с. 5–6].

В експерименті взяли участь 60 осіб – курсанти гуманітарного та командного факультетів Національної академії Національної гвардії України.

Респондентам пропонувалося відповісти на одне основне запитання:

1. Наскільки, на вашу думку, перераховані ознаки мовленнєвої комунікативної поведінки властиві людям, які належать до вказаних категорій? Дайте оцінку за шкалою: дуже високий ступінь (5), високий (4), помітний (3), знижений (2), низький (1), відсутній (0) (до списку ознак увійшли такі: стриманість, консерватизм, законслухняність, поспішність, толерантність до чужої думки, вторгнення в особисту зону, категоричність, наполегливість, скрупульозність, любов до спорів, толерантність до мовчання, голосність, багатослівність, побутова ввічливість, пріоритетність фатичного спілкування, жорстка тематична регламентація спілкування, комунікативний оптимізм, уміння дотримати обіцяного, використання нецензурної лайки, вживання мовних штампів, емоційність спілкування, роль посмішки у спілкуванні, нормативність мовлення, образність мовлення).

Категорії, стосовно яких респонденти мали висловити свою думку: чоловік, жінка, чоловік (військовослужбовець), жінка (військовослужбовець).

Кожний із респондентів мав позначити також свою належність до таких груп: чоловік / жінка.

Основним методом під час оброблення матеріалу дослідження був метод статистичного аналізу. Проводячи анкетування, ми не розраховували отримати певні абсолютні показники, які можуть свідчити про кількісні характеристики тих або інших ознак досліджуваних комунікативних культур. Основною метою було порівняння й отримання відносних показників, тобто відповіді на запитання, чи відрізняється та або інша ознака всередині групи порівнюваних комунікативних культур чи залишається незмінною, тобто є однаковою для цих комунікативних культур.

На першому етапі було оброблено всі анкети, незалежно від комунікативних культур респондентів та отримано середні показники по всій респондентській вибірці. На другому етапі ми обробили окремо анкети представників кожної комунікативної культури в частині, яка дає мож-

ливість порівняти відповіді респондентів, що належать до певної групи.

Конкретні результати анкетування окремих груп комунікативних культур подано в таблиці 1.

Звернімо увагу на найцікавіші, на нашу думку, моменти.

Наприклад, у процесі порівняння чоловіків і жінок загалом (безвідносно до їхньої професійної належності) виявилось, що чоловіки найбільше відрізняються від жінок за чотирима комунікативними ознаками – законослухняність, використання нецензурної лайки, емоційність спілкування та роль посмішки у спілкуванні. При цьому законослухняність у жінок і жінки, і чоловіки оцінюють однаково (4), а чоловіків жінки оцінюють менш законослухняними (2,8), ніж чоловіки самі себе (3,1). У чоловіків-військовослужбовців цей показник дещо вищий (4,2 – за оцінкою чоловіків і 4,3 – за оцінкою жінок).

Якщо розглядати таку комунікативну ознаку, як використання нецензурної лайки, то в чоловіків показник досить високий (3,8 – на думку чоловіків і 4,1 – на думку жінок), а в чоловіків-військовослужбовців він взагалі досяг рекорд-

Таблиця 1

Результати проведеного анкетування

Автор анкети (ЧВ – чоловік-військовослужбовець; ЖВ – жінка-військовослужбовець)	ЧВ	ЖВ	ЧВ	ЖВ	ЧВ	ЖВ	ЧВ	ЖВ
	Чоловік		Жінка		ЧВ		ЖВ	
Стриманість	3,2	3,1	2,8	3,1	3,8	3,7	3,8	4,1
Консерватизм	3,6	3,6	2,8	3,1	3,8	3,8	3,8	3,8
Законослухняність	3,1	2,8	4	4	4,2	4,3	4,2	4,3
Поспішність	3	2,6	2,8	3,5	3,3	3,5	3,3	3,5
Толерантність до чужої думки	3	2,7	2,7	3,7	2,8	2,8	2,8	4
Вторгнення в особисту зону	3,1	2,5	3,6	3,5	3,3	2,8	3,3	2,7
Категоричність	3	3,7	3,1	3,5	4,3	4	4,3	3,2
Наполегливість	3,2	3,7	3,6	3,7	4,1	4,2	4,1	3,8
Скрупульозність	3,1	2,7	3,6	4,5	3,2	3,7	3,2	4
Любов до спорів	3,5	3,1	4,7	4,1	4	3,7	4	4
Толерантність до мовчання	3	2,7	2,6	3,2	2,8	3,6	2,8	4
Голосність	3,7	3	3,6	3,6	4,3	4,1	4,3	4,1
Багатослівність	4	3	4,2	4,2	3,3	3,1	3,3	3,6
Побутова ввічливість	3,2	2,8	4	3,6	3,8	3,1	3,8	4,2
Пріоритетність фатичного спілкування*	3,8	2,8	4	3,6	4,2	3	4,2	3
Жорстка тематична регламентація спілкування	2,7	3,1	2,7	2	3,6	3,2	3,6	2,4
Комунікативний оптимізм	3,7	3,6	3,2	4,2	3,7	3,3	3,7	4,1
Уміння дотримати обіцяного	2,8	3,2	3	3,2	3,6	3,8	3,6	2,7
Використання нецензурної лайки	3,8	4,1	3,7	2,7	4,2	4,6	4,2	2,7
Вживання мовних штампів	3,6	3,7	3,5	2,7	3,6	4,1	3,6	4,1
Емоційність спілкування	3,6	3,3	4,6	4,7	3	2,8	3	3,3
Роль посмішки у спілкуванні	3,6	3,1	4,6	4,3	2,5	2,2	2,5	3,3
Нормативність мовлення	3	2,7	3,6	3,7	3,8	3	3,8	4,2
Образність мовлення	3,1	2,6	3,2	4,5	4,1	2,8	4,1	4

ного рівня (4,2 – за оцінкою чоловіків і 4,6 – за оцінкою жінок). Щодо використання нецензурної лайки жінками, то тут теж є значні розбіжності. На думку чоловіків, жінка загалом використовує лайку у спілкуванні дещо частіше (3,7), ніж жінка-військовослужбовець (3), а власне самим жінкам здається, що вони майже не вживають нелітературних висловів (2,7).

Емоційність спілкування притаманна жінкам набагато більше (4,6 – на думку чоловіків і 4,7 – на думку жінок), ніж чоловікам (3,6 та 3,3 відповідно). При цьому жінка-військовослужбовець більш емоційна у спілкуванні (4,7) за оцінкою чоловіків і менш емоційна (тільки 3,3) за оцінкою жінок. Чоловіки-військовослужбовці ще більш жадібні на емоції (3 та 2,8).

Несподіваними для нас стали результати щодо ролі посмішки у спілкуванні. Виявляється, що, на думку жінок, для жінки-військовослужбовця посмішка не відіграє такої ролі, як для жінки загалом (3,3 до 4,3). А для чоловіків-військовослужбовців цей показник взагалі рекордно низький (2,5 – на думку чоловіків і 2,2 – на думку жінок). Можна сказати, що «посмішка» та «військова комунікація» являють собою несумісні поняття.

Також виявилися відмінними ознаки, щодо яких обидві групи респондентів дійшли згоди. Це такі:

- 1) консерватизм у чоловіків (3,6), у чоловіків-військовослужбовців (3,8) та в жінок-військовослужбовців (3,8);
- 2) законслухняність у жінок (4);
- 3) толерантність до чужої думки в чоловіків-військовослужбовців (2,8);
- 4) багатослівність у жінок (4,2) та в жінок-військовослужбовців (3,6).

Також варто відзначити, що обидві гендерні групи респондентів вбачають досить великі відмінності в комунікативній поведінці чоловіків і жінок, але щодо військовослужбовців, то тут часто гендерні відмінності стираються під впливом особливостей професійної комунікації. Наведемо приклади.

Обидві групи зазначають, що жінки взагалі менш консервативні, ніж чоловіки (3,6–2,8 – за оцінкою чоловіків і 3,6–3,1 – за оцінкою жінок). Але в частині, що стосується військових, цей показник абсолютно однаковий в обох групах (3,8).

Якщо законслухняність жінок узагалі, як ми вже зазначали вище, оцінюється набагато більшими балами, то законслухняність військовослужбовців не має гендерних ознак (4,2–4,2 – за оцінкою чоловіків і 4,3–4,3 – за оцінкою жінок).

Поспішність спілкування за оцінками жінок набагато менша в чоловіків (відповідно 3,5–2,6). Але й ця ознака у військових позбавляється гендерних особливостей (3,3–3,3 – за оцінкою чоловіків і 3,5–3,5 – за оцінкою жінок).

Вторгнення в особисту зону під час спілкування набагато більш характерне для жінок (3,1–3,6 – за оцінкою чоловіків і 2,5–3,5 – за оцінкою жінок), але військово-спілкування не залишає місця для особистої зони, отже, і вторгнення не відбувається ні в чоловіків, ні в жінок (3,3–3,3 – за оцінкою чоловіків і 2,8–2,7 – за оцінкою жінок).

Дуже відрізняються результати загальних гендерних груп за ознакою «любов до спорів». На думку і жінок, і чоловіків, жінки набагато більше люблять сперечатися. Наприклад, на думку чоловіків, різниця за цією ознакою більше ніж 1 бал (3,5–4,7), а на думку жінок – рівно 1 бал (3,1–4,1). Військова професійна культура спілкування така, що не залишає місця для спорів (4,0–4,0 – за оцінкою чоловіків і 3,7–4,0 – за оцінкою жінок). Це можна пояснити високою дистанцією влади у військовій культурі, яка має на увазі жорстке підпорядкування наказам старшого начальника без можливості їх обговорення.

Ще однією рисою комунікативної поведінки, що відрізняє жінок і чоловіків узагалі, але не військових, є пріоритетність фатичного спілкування. Обидві групи респондентів вважають, що це набагато більше притаманно жінкам, ніж чоловікам (3,8–4,0 – за оцінкою чоловіків і 2,8–3,6 – за оцінкою жінок). Але у військово-професійному спілкуванні ця риса теж нівелюється. Це пов'язано із формалізованістю військової комунікації, наявністю такої кількості сталих виразів, що фатичне спілкування не є можливим. Це відзначили обидві групи респондентів (4,2–4,2 – на думку чоловіків і 3,0–3,0 – на думку жінок).

Емоційність спілкування, яка, як вже зазначалося вище, є набагато більшою у жінок, також нівелюється особливостями військового спілкування, хоча жінки-військовослужбовці вважають, що і у військовому спілкуванні посмішка в жінок трапляється частіше, ніж у чоловіків (2,5–2,5 – за оцінкою чоловіків і 2,2–3,3 – за оцінкою жінок).

Характерним результатом дослідження є також те, що жінки вбачають подекуди більшу різницю в комунікативних культурах чоловіків і жінок, ніж чоловіки, зокрема і у військовому спілкуванні, тоді як чоловіки вважають, що та або інша ознака нівелюється військовими правилами комунікації.

Наприклад, толерантність до чужої думки, на думку чоловіків, однакова або майже одна-

кова в обох гендерних групах (3,0–2,7 – узагалі та 2,8–2,8 – у військових). Жінки ж вважають, що вони більш толерантні до чужої думки, причому у військовому спілкуванні ще більше, ніж у звичайному житті (2,7–3,7 – узагалі та 2,8–4,0 – у військових).

Категоричність спілкування у чоловіків і жінок узагалі майже однакова, але жінки-військовослужбовці вважають, що у професійній комунікації категоричність жінок набагато менша (4,0–3,2). Чоловіки-військовослужбовці різниці за цією ознакою не вбачають (4,3–4,3).

Побутова ввічливість жінок значно вища, ніж у чоловіків. Обидві групи респондентів згодні в цьому щодо комунікації за межами професії. Щодо військового спілкування, чоловіки вважають, що рівень ввічливості військових однаковий незалежно від статі (3,8–3,8), тоді як жінки впевнені, що вони є більш ввічливими й під час службової комунікації (3,1–4,2).

Цікаві результати щодо тематичної регламентації спілкування. Чоловіки вважають, що ця ознака комунікації не має гендерних особливостей. Жінки ж переконані, що спілкування чоловіків набагато більш тематично обмежене, ніж жіноче, як у професійному (3,2–2,4), так і в повсякденному (3,1–2) житті.

Скрупульозність вважається обома гендерними групами більш притаманною жінкам, але саме жінки вважають себе набагато більш скрупульозними в комунікативній поведінці, ніж чоловіки (3,1–3,6 – за оцінкою чоловіків і 2,7–4,5 – за оцінкою жінок). Але військові правила комунікації нівелюють і цю різницю, підвищуючи скрупульозність чоловіків, тому що ця риса також притаманна військовій професійній комунікативній культурі (3,2–3,2 – за оцінкою чоловіків і 3,7–4,0 – за оцінкою жінок).

Також, на думку жінок, військова комунікативна культура впливає на те, що зменшується така особливість, як голосність у комунікативній поведінці жінок. Наприклад, якщо в загальному порівнянні жінки спілкуються значно більш голосно, ніж чоловіки (3,0–3,6), то військовослужбовці гендерно не відрізняються за цією ознакою (4,1–4,1).

Те саме можна сказати й про вживання мовних штамів. Узагалі, згідно з відповідями респондентів-жінок (на відміну від чоловіків, які не бачать тут різниці), чоловіки набагато більше «грішать» мовними штампами (3,7–2,7). Однак оскільки військова комунікація внаслідок її регламентованості та заформалізованості передбачає вживання великої кількості обов'язкових мовних формул,

професійна військова комунікація не має гендерних розрізень у цьому аспекті (4,1–4,1).

Ще одна особливість результатів дослідження полягає в тому, що жінки взагалі вбачають більше відмінностей у гендерній комунікативній поведінці, ніж чоловіки, поширюючи ці відмінності й на професійну комунікацію.

Наприклад, і жінки, і чоловіки вважають рівень комунікативного оптимізму вищим саме у своїй гендерній групі (3,7–3,2 – за оцінкою чоловіків і 3,6–4,2 – за оцінкою жінок). Однак у частині, пов'язаній із військовим спілкуванням, чоловіки за цією ознакою відмінностей не вбачають, тоді як жінки вважають, що комунікативний оптимізм військових жінок значно вищий, ніж у військових чоловіків (3,3–4,1). Те ж саме можна сказати про роль посмішки у спілкуванні, яка, на думку жінок, зберігається і в професійній комунікації жінок-військових, на відміну від чоловіків (2,2–3,3).

Щодо використання нецензурної лексики, чоловіки не бачать різниці ні в загальному гендерному підрахунку, ні у професійній комунікації. Жінки, навпаки, вказують на значно вищий рівень цієї комунікативної ознаки як у чоловіків взагалі (4,1–2,7), так і в чоловіків-військовослужбовців (4,6–2,7).

Нормативність мовлення і чоловіки, і жінки вважають більшою в жінок (3,0–3,6 – за оцінкою чоловіків і 2,7–3,7 – за оцінкою жінок). У військових, на думку чоловіків, нормативність мовлення не має гендерних ознак, тоді як жінки і тут вважають, що існує значна різниця на користь жінок-військовослужбовців (3,0–4,2).

Ще однією ознакою, яка відрізняє комунікацію жінок і чоловіків, є образність мовлення. І за цією ознакою різниця зберігається в будь-яких ситуаціях життя – як побутових (2,6–4,5), так і професійних (2,8–4,0). Однак ця відмінність спостерігається тільки у відповідях респондентів жіночої статі. Чоловіки й за цією ознакою не вбачають різниці ні в повсякденній, ні у професійній комунікації.

Висновки. Дослідження виявило існування автостереотипів і стереотипного сприйняття один одного у представників тих або інших комунікативних культур. За результатами опитування виявилось, що чоловіки найбільше відрізняються від жінок за чотирма комунікативними ознаками – законслухняність, використання нецензурної лексики, емоційність спілкування та роль посмішки у спілкуванні. Також виявилися відмінними ознаки щодо консерватизму, толерантності до чужої думки в чоловіків-військовослужбовців і багатослівності в жінок та в жінок-військо-

вослужбовців. Дуже відрізняються результати загальних гендерних груп за ознакою «любов до спорів». Характерним результатом дослідження є також те, що жінки вбачають подекуди більшу різницю в комунікативних культурах чоловіків і жінок, ніж чоловіки, зокрема і у військовому спілкуванні, тоді як чоловіки вважають, що та або інша ознака нівелюється військовими правилами комунікації. Категоричність спілкування в чоловіків і жінок взагалі майже однакова, але жінки-військовослужбовці вважають, що у професійній комунікації категоричність жінок набагато менша. Цікаві результати щодо тематичної регламентації спілкування. Чоловіки вважають, що ця ознака комунікації не має гендерних особливостей. Жінки ж переконані, що спілкування чоло-

віків набагато більш тематично обмежене, ніж жіноче, як у професійному так і в повсякденному житті. Жінки взагалі вбачають більше відмінностей у гендерній комунікативній поведінці, ніж чоловіки, поширюючи ці відмінності й на професійну комунікацію. Ще однією ознакою, яка відрізняє комунікацію жінок і чоловіків, – образність мовлення. І за цією ознакою різниця зберігається в будь-яких ситуаціях життя, як побутових, так і професійних.

Подальші дослідження особливостей комунікативних культур різного типу та особливостей їх локалізації та інтерференції в одній мовній особистості можуть скласти основу нового напрямку досліджень у галузі міжкультурної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lakoff R. Language and Women's Place. Language in society. 1973. № 2. P. 45–79.
2. Земська Є.А., Китайгородська М.А., Розанова Н.М. Особенности мужской и женской речи. Русский язык в его функционировании / Под ред. Е.А.Земской и Д.Н.Шмелева. М.: Наука, 1993. С. 30–36.
3. Горошко Е.Г., Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике сегодня. Гендерные исследования. Харьков, 1998. Вып. 2. С. 234–241.
4. Синельникова Л.Н., Богданович Г.Ю. Введение в лингвистическую гендерологию: материалы к спецкурсу. Симферополь, 2001. 40 с.
5. Михайлова О.Г. Специфіка військової комунікативної культури у порівнянні із цивільною. Наукові записки. Вип. 138. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2015. С. 114–117.
6. Mykhaylova O. L'interculturalité et les particularités nationales d'une culture communicative professionnelle (notamment militaire). Francopolyphonie. Numéro 10/2015. Vol. 1. Chiéinâu, 2015. P. 207–214.
7. Бубнова И.А. Русское и белорусское коммуникативное поведение: сходства и различия. Коммуникативное поведение славянских народов. Вып. 28. Варшава, 2007. С. 4–9.